

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), II/2 (2013), s. 169-204

VAN'DA AMERİKAN BOARD MİSYONERLERİNİN FAALİYETLERİ VE VAN AMERİKAN HASTANESİ*

Abidin TEMİZER**

Özet

XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren Amerikan Board misyonerleri Van'da sağlık ve eğitim gibi birçok alanda faaliyet gösterdiler. Misyonerlerin Van'ı faaliyet bölgesi olarak tercih etmelerinin sebebi burada yaşayan Ermeni nüfusun yoğunluğudur. Bu bağlamda Ermenilerin yaşadığı Acem Haço Mahallesi misyoner kurumlarının neredeyse tamamının kurulduğu yerdir. Bu çalışmada Amerikan Board misyonerlerinin Van'daki faaliyetleri ve bu faaliyetlerden biri olan Van Amerikan Hastanesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Van Amerikan Hastanesi, Amerikan Board, Misyoner, Van, Osmanlı Devleti, Ermeni.

Abstract

The Activities of the American Board in Van and Van American Hospital

Since the early XIXth century missionaries of the American Board had done in the fields of healthy and education in the Ottoman Empire. One of the region of these activities was Van. The reason of choosing Van was that the Armenian population which was intensive in this area. In this context Acem Haco Mahallesi was the location where nearly all of the missionary institutions were established. In this paper focus on the activities of American Board in Van and Van American Hospital.

* Bu makale 2010 yılında Van'da CIEPO tarafından düzenlenen sempozyumda tarafımdan sunulan tebliğin geliştirilmesi ile oluşmuştur.

** Yard. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye, abidintemizer@hotmail.com

Keywords: Van American Hospital, American Board, Missionar, Van, Ottoman Empire, Armenian.

Giriş

Misyon, XVI. yüzyıldan itibaren Hristiyan inanışlarını vaaz etmek ve ayinleri yönetmek yetkisiyle donatılmış din adamlarının çevreye gönderilmesine denilmiştir. Misyonu yerine getiren görevlilere de “misyoner” denilmektedir. XVII. Yüzyıldan itibaren ise ticarî yada siyasî amaçlarla yabancı bir ülkeye özel görevliler gönderilmesine misyon denilmiştir¹.

Misyoner faaliyetlerinin görünen amacı dinîdir. Yani, kendi ifadeleriyle “dinsizler arasında Hristiyanlığı yaymaktır”². Bu amaçla bilmeyenlere İncil’i öğretmek, Hristiyan olmayanları bu dine davet etmek veya kendi mezheplerine insan kazandırmak için çalışan misyonerlerin nihai hedefi ise yeryüzünde güçlü bir Hristiyan topluluğu oluşturmaktır. Görünen bu dinî gayelerinin yanında, misyonerliğin zamanla siyasî, ekonomik, sosyal ve idarî amaçlar gibi pek çok hedefi de bünyesinde taşıdığı görülmektedir³. Sanayi Devrimi ile beraber bağlı buldukları ülkelerin emperyalist politikalarına hizmette bulunmaları göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Kendilerini kiliseye adayan ve İncil’in hizmetkârı olarak gören misyonerler, amaçlarına ulaşabilmek için her yolu ve metodu denemekten kaçınmamışlardır. Onlardan istenen şey, gidecekleri ülkenin dilini, dinini ve kültürlerini öğrenip inceleyerek, eksiklikleri belirlemek ve ona göre hareket etmektir⁴.

1 Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu’daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 13.

2 Uygur Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 16.

3 Erdal Açıkse, “Van ve Çevresinde Yabancı Devletlerin Faaliyetleri ve Beklentileri”, **Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu**, YüzüncüYıl Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s. 180; Ayten Sezer, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara Ekim 1999, s. 170; Bilal N. Şimşir, **Ermeni Meselesi 1774-2005**, Bilge Yayınevi, Ankara 2007, s. 16.

4 Sezer, a.g.m., s. 170; James L. Barton, **Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları: Türkiye’de Gündoğumu**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 97-98.

Bu görevle dünyanın dört bir yanında faaliyet gösteren çeşitli mezheplere sahip misyoner kuruluşları Osmanlı topraklarında da faaliyetlerde bulunmuşlardır⁵. Temelleri Amerika'nın New England bölgesinde XIX. yüzyılın başında atılan ve kısa adı ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) olan Amerikan Board, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyoner kuruluşlarından birisiydi. Osmanlı topraklarındaki ilk faaliyetlerine 1820 yılı Ocak ayında İzmir'de Pliny Fisk ve Levi Parson ile başlayan Amerikan Board⁶, neredeyse XIX. yüzyılın tamamında ve sonrasında Osmanlı topraklarında faaliyet göstermiştir. Amerikan Board teşkilatı dünyayı çeşitli bölgelere ayırarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Faaliyet gösterdiği her ülkeyi misyonlara, misyonları da istasyonlara ayırmışlardır⁷.

Bu bağlamda Amerikan Board teşkilatı Türkiye'yi, Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezî Türkiye Misyonu olmak üzere üç misyona ayırmıştır. Bahsi geçen her üç misyonu da istasyonlara ayırmıştır. Buna göre Amerikan Board teşkilatı tarafından Türkiye'de kurulan misyon ve bunlara bağlı istasyonlar şu şekildedir⁸:

5 İlk gelen Protestan misyoner kuruluşu İngiliz Church of Missionary Society'dir. Bu kuruluş kendisine bağlı bir papazı 1815 yılında Mısır'a göndermiştir. Uygur Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 15.

6 Uygur Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s.15. Kimi kaynaklar bu tarih 1819 olarak belirtmektedirler. Bkz. Edwin M. Bliss, **Turkey and The Armenian Atrocities**, M. J. Coghlan, 1896, s. 302.

7 İdris Yücel, "Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kayseri 2005, s. 21-22.

8 Bliss, **a.g.e.**, s. 314; Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 23, yıl: 2007/2, s. 71-72.

Tablo 1: Amerikan Board’ın Türkiye Misyonları ve Misyonlara Bağlı İstasyonlar

Batı Türkiye Misyonu	Doğu Türkiye Misyonu	Merkezî Türkiye Misyonu
İstanbul	Erzurum	Antakya
İzmir	Harput	Adana
Tokat	Mardin	Antep
Kayseri	Van	Maraş
Bursa	Bitlis	Urfa
Sivas		Halep
Yozgat		Tarsus
Bahçecik		
Edirne		

Amerikalı misyonerler; misyonlar, istasyonlar ve dış istasyonlar oluşturarak Osmanlı Devleti’nin hemen her yerinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. İlk iş olarak toplumun yapısını incelemişlerdir. İlk hedefleri Müslüman ve Musevileri Protestanlaştırmak ardından da bunlara Amerikan yaşam tarzını dolayısıyla yeni bir yaşam tarzını benimsetmektir⁹. Ancak bunun imkânsız olduğunu görüncedeğal olarak Hristiyanlarla ilgilenmeye karar vermişlerdir¹⁰. Bu amaçla Amerikan Board misyonerleri Osmanlı’nın Hristiyan vatandaşı Ermeniler, Maruniler, Nasturiler¹¹, Rumlar, Dürziler, Asuriler, Keldaniler ve Bulgarlarla yoğun bir şekilde ilgilenmişlerdir¹². Misyonerler yaptıkları ön çalışmalar neticesinde Osmanlı toplumunun özellikle de Ermenilerin sosyal, kültürel, ekonomik, dinî, tarihî ve sağlık durumları hakkında bilgiler edinerek stratejiler belirlemişlerdir¹³.

9 Hans Lukas Kieser, **İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 66-71.

10 Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 55.

11 Amerikalı misyonerlerin Nasturiler ile ilgili faaliyetleri için bkz. Gökhan Murat Dalyan, **XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü (1830-1870)**, Öncü Kitap, Ankara 2012.

12 Bliss, **a.g.e.**, s. 303; Yücel, **a.g.t.** s. 42-48; Erkan Cevizliler-Nilüfer Cevizliler, “Van Vilayetinde Amerikan Misyonerlerine Ait Kurumlar”, **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, s. 9, Erzurum 2004, s. 170.

13 Ömer Turan, “Amerikan Misyonerlerinden E. Smith ve H. G. O. Dwigth’e Göre

Bu doğrultuda Amerikan Board teşkilatı incelendiğinde, faaliyetlerinin Ermeni nüfusunun yoğun olduğu illerde arttığı görülür ki bu illerden birisi de Van'dır.

Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri

Van, Ermeni nüfusunun en yoğun yaşadığı yerlerden birisidir ve bu nedenle misyonerlerin ilgisini çekmiştir. Van'da Amerikan, Fransız, İngiliz ve Alman misyonerleri faaliyetlerde bulunmuşlardır¹⁴. Bu çalışmada bahsi geçen misyoner grupları içinde çalışma konusunu ilgilendirdiğinden sadece Amerikan Board misyonerlerinin Van'daki faaliyetlerine ve Van'da kurdukları hastaneye değinilecektir.

Amerikalı misyonerlere göre Van "Ermeni ulusunun kalbidir"¹⁵. Bu nedenle misyonerlerin Van'daki hedef kitlesi Ermenilerdir ve Van, misyonerler için önemli bir istasyondur¹⁶. Amaçları Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi buradaki Ermenileri Protestanlaştırmak ve Osmanlı'ya karşı kıskırtmaktır. Bu amaçla Amerikan Board, Van'daki ilk misyoner merkezini 1870'lerin başında kurmuştur¹⁷. Dr. George C. Reynolds tarafından Van'da

1830-1831 Yıllarında Ermeniler", **Ermeni Soykırımı İddiaları-Yanlış Hesap Talat ve Tehcirden Dönünce**, (der. Mustafa Çalık), Ankara 2006, s. 194-195.

14 1880 tarihli bir belgeye göre Van ve Hakkari'de 39.013 Gregoryen Ermeni ve 100 de Katolik Ermeni bulunmaktadır. Bkz. Bilal N. Şimşir, **British Documents on Ottoman Armenians**, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 129; içinde salnamelerin de bulunduğu çeşitli kaynaklardan derlenen başka bir belgede verilen nüfus istatistikleri Ermenilerin Van ve Hakkari'deki toplam nüfusuna dair yukarıdaki rakamı teyit etmektedir. Mesela 1873 nüfus verilerine göre Van ve Hakkari'nin Müslüman nüfusu 208.808 iken gayrimüslim nüfusu 47.762 olarak gösterilmiştir. Aradaki 8 bine yakın fark Ermenilerin dışındaki gayrimüslimlerin nüfusundan kaynaklı olsa gerekir. Bkz. Bilal N. Şimşir, **British Documents**, c. II, s. 136.

15 Dilşen İnce Erdoğan, "Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)", **Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi**, İzmir 2007, s. 149.

16 Erdoğan, a.g.t., s. 111.

17 İstasyonun tam kuruluş tarihi kaynaklarda farklı şekillerde belirtilmektedir. Lybyer ve Albert Howe Van istasyonunun kuruluş tarihini 1872 yılı olarak belirtmekte iken (bkz. Lybyer, Albert Howe, **America's Missionary Record in Turkey: Current History Mag.**, February, 1924, s. 804); William E. Strong ise bu tarihi 1871 yılı olarak göstermiştir (William E. Strong, **The Story of the American Board**, The

Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri Ve Van Amerikan Hastanesi

kurulan istasyonda 6 Amerikalı ve bir yerli yardımcı hazırlık çalışmalarını yürütmüştür. Van istasyonu kurulduktan sonra çevresindeki bazı istasyonlar dış istasyonlarıyla birlikte Van merkez istasyonuna bağlanmıştır. Ayrıca Van'a bağlı bazı yeni dış istasyonlar da açılmıştır. Van merkez istasyonuna bağlı istasyonlar ve kuruluş tarihleri şu şekildedir¹⁸:

Tablo 2: Van İstasyonuna Bağlı İstasyonlar

İstasyon	Kuruluş Tarihi
Bitlis	1854
Muş	1860
Yoncalı	1863
Havadonik	1864
Purkhus	1866
Kulligh, Aghagh, Sinamerg, Garmen, Magoonk, Dzağgavank, Derkevank, Şeyhyahub	1869
Tatvan, Gop	1870
Arunçovank	1871
Şirvanşeyh	1873
Huntsarkin, Avants	1874
Avants, Çerik	1875
Başkale	1876
Şimanis, Toukh	1878
Kartsor, Yayalı, Hant	1881
Maşgudah, Şadak	1903
Artemid, Pertek, Zurastan, Agants (Akanes)	1904
Kızıлтаş, Ispanaksum, Hundustan	1906
Palu, Harkum	1907
Şidan, Khuzhiok, Heeli, Gurnents, Averagi, Goehari	1909

Pilgrim Press, 1910, s. 223.); Sadeddin Paşa bir teftiş görevi münasebetiyle 1896 yılında geldiği Van'da, Van istasyonunun kurucusu Reynolds ile görüşmüş ve Reynolds'un yirmi yıldır bölgede görev yaptığını yazmıştır. Bkz. **Sadettin Paşa'nın Anıları**, (yay. haz. Sami Önal), Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 64.

18 Yücel, a.g.t, s. 159-160.

Tablodaki istasyonlardan Bitlis istasyonu, 1885 yılına gelindiğinde yeniden merkez istasyon konumuna getirilmiş ve dış istasyonları Bitlis istasyonuna bağlanmıştır. Yalnızca Avants ve Başkale dış istasyonları Van merkez istasyonuna bağlı kalmışlardır. Bu tarihten 1900 yılı sonrasına kadar Van istasyonunun çalışma sahası daralmış ve faaliyetlerinde bir azalma görülmüştür. Ancak 1900 yılı sonrasında Van istasyonunda yeniden bir hareketlenme yaşanmış ve Van merkez istasyonuna bağlı 17 yeni dış istasyon kurulmuştur. Van merkez istasyonunda ve buna bağlı dış istasyonlarda çalışan Amerikalı ve yerli eleman sayısı şu şekildedir¹⁹:

Tablo 3: Van Merkez İstasyonunda ve Buna Bağlı Dış İstasyonlarda Çalışan Amerikalı ve Yerli Personel

YILLAR	MİSYONERLER VE YARDIMCILARI								Toplam ABD'li ve Yerli Çalışan
	AMERİKALILAR			YERLİ ÇALIŞANLAR					
	Misyonerler	Bayan Yardımcılar	Toplam	Papaz ya da Atanmış	Diğer Vaizler	Öğretmen	Diğer Yardımcılar	Toplam	
1872	3	3	6	-	-	-	1	1	7
1875	3	3	6	1	3	12	19	35	41
1880	4	6	10	2	3	23	-	28	38
1885	1	3	4	-	-	3	2	5	9
1890	2	5	7	-	3	12	4	19	26
1895	2	5	7	-	3	14	3	19	26
1900	2	3	5	-	2	22	2	26	31
1905	3	5	8	1	4	39	3	47	55
1910	3+1	4	8	-	6	50	3	59	67
1914	2+1	3	8	1	3	61	16	81	89

¹⁹ Yücel, a.g.t., s. 161.

Amerikalı misyonerler bu istasyonda 1917 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Van'daki Amerikan misyon istasyonunu her ne kadar 1870'lerin başında kurulmuşsa da Osmanlı Devleti bu istasyonlara ancak 1907 yılında ruhsat vermiştir²⁰. Aslında Osmanlı Devleti 1886 yılında Maarif Nazırı Münif Paşa'nın bir tamimi ile ruhsatsız çalışan yabancılara ait okulların müracaatları durumunda kendilerine ruhsat verileceğini bildirmiştir²¹. Ancak Amerikalı misyonerlerin Katolik misyonerlere has kurnazca ve diplomatça siyaseti izleyemedikleri ve ruhsat elde edemedikleri veya konuyla ilgilenmedikleri görülmüştür²². Bu nedenle birçok okul misyona ait diğer kurumlar gibi²³ 1907 yılına kadar ruhsatsız çalışmaya devam etmiştir. Van'da Amerikan Konsoloslugu olmadığından bu istasyonu İngiliz Konsoloslugu üstlenmiştir²⁴. Söz konusu misyon istasyonunda bir kilise, bir dispanser, bir hastane, bir eczane, bir yetimhane, bir matbaa, bir nakış okulu, kız ve erkek okulları ile dört adet misyoner lojmanı bulunmaktaydı. Misyonerlerin, Osmanlı Devleti'ndeki diğer yabancılar gibi bina almak, kiralamak ya da inşa etmek hakları olduğundan²⁵ istasyon yapılanmaları kısa sürede gerçekleşmiş ve

20 Söz konusu gelişme, Osmanlı Devleti ile ABD arasında 1907 yılında imzalanan anlaşmayla gerçekleşmiştir. Anlaşmanın ayrıntıları için bkz. Melek Öksüz, "Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları", **History Studies**, vol. II/1, 2010, s. 158-167.

21 Ruhsat Sultanın fermanı ile alınabilirdiği gibi yerel yöneticiden de alınabiliyordu. Bkz. Emine Dingeeç, "Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Yeri", **Hoşgörürden Yol Ayırımına Ermeniler**, (Yay. haz. M. Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), c. II, Erciyes Üniversitesi Yayınlar, Kayseri 2009, s. 35.

22 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", **TODAİE Dergisi**, c. XIV, s. 3, Ankara 1982, s. 89.

23 **BOA, BEO**, Dosya No: 2825, Gömlek No: 211817.

24 İngiliz Konsoloslugu'nun Board misyonerlerini desteklemelerinin ve korumalarının nedeni, İngiltere'nin bölgede bir Protestan cemaati kurma fikri ile ABD ve İngiltere'nin menfaatlerinin örtüşmesidir. Bkz. İdris Yücel, "Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2011, s. 43-44.

25 Misyonerler bu hakkı 7 Safer 1284 (8 Haziran 1868) Tarihli "Tebaa-yi Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun"la elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti söz konusu kanun ile yabancılara gayrimenkul edinme hakkı tanımıştır. Bkz. Nedjib

faaliyetlerine başlamışlardır²⁶.

Amerikalı Misyonerlerin Van İstasyonunda Yürüttükleri Faaliyetler

Amerikalı Misyonerler Van istasyonunda eğitim, ibadet, sosyo-kültürel ve sağlık alanlarında faaliyette bulunmuşlardır. Söz konusu faaliyetler daha çok Ermeniler üzerine odaklanmıştır²⁷. Özellikle Ermeni isyanlarının yoğunlaştığı 1890'lerden itibaren bu ilgi giderek artmıştır. Amerikan Board misyonerler bir taraftan Gregoryen Ermenileri Protestanlaştırmaya çalışırken diğer taraftan da adeta isyana teşvik etmiş ve yönlendirmişlerdir²⁸. Bilhassa yaralama ve öldürme olaylarına karışan Ermeniler Board misyonerleri tarafından korunmuşlardır. Örnek bir hadisede, Van'ın Vestan köyünde bir grup Ermeni bastıkları köyde üç Müslüman'ı öldürmüşlerdir. Yapılan araştırmada bu olayda Misyonerlerin yardımları tespit edildiği gibi, olaya karışan Ermenileri korudukları da görülmüştür²⁹. Van da dahil pek çok yerde Amerikan vatandaşlığına geçmiş olan Ermeniler de geri dönerek bu misyonerlerle birlikte hareket etmiş, Amerikan koruması altına girmiştir³⁰.

Şüphesiz misyonerler Ermenileri dinsel, kültürel, ekonomik, sosyal ve sağlık alanlarında destekleyerek yukarıda bahsi geçen her iki hedeflerine de ulaşmaya çalışmışlardır. Misyonerlerin hedeflerine ulaşmaktaki başlıca araçları, okullar, kiliseler, yetimhaneler ve hastanelerdir.

H. Chiha, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", (Çev: Halil Cin), **AÜHFD**, c. XXIV, Ankara 1967, s. 247-248.

26 Neşe Tozkoparan, "19. Yüzyılda Van'da Misyoner Örgütleri ve Bu Örgütlerin İhtilalcı Ermeni Hareketlerindeki Rolü", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Van 2007, s. 113-115.

27 Sezer, a.g.m., s.174.

28 **BOA, A. MKT. MHM.**, Dosya No: 667, Gömlek No: 11, (1. M. 1314/ 12 Haz. 1896).

29 **BOA, DH. TMIK.M**, Dosya No:6, Gömlek No:8, (21. Z. 1313/3 Haz. 896); **BOA, A. MKT. MHM**, Dosya No:667, Gömlek No:7, (21. Za. 1313/4 Mayıs1896); **BOA, A. MKT. MHM**, Dosya No:667, Gömlek No:11, (1. M. 1314/12 Haz. 1896).

30 İbrahim Serbestoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi**, Samsun 2010, s. 58-62.

Eğitim

Amerikalı misyonerlerin Van'daki faaliyet alanlarından birisi de eğitimidir. Eğitim, Amerikalı misyonerlerin, misyonerlik faaliyetleri kapsamında kullandıkları en etkili yöntem idi. Misyonerliğin aracı okuldur. Zira okul ideolojinin devamını sağlayan toplumsallaşma sürecinin bir parçasıdır³¹. Bu anlayışla hareket eden Amerikan Board misyonerleri Osmanlı Devleti'nin eğitim altyapısının yetersizliğinden istifade ile kısa sürede tüm Osmanlı ülkesinde okullar açmışlar ve diğer yabancı eğitim kurumlarını geride bırakmışlardır³². Van'da yaşayan Ermenileri Protestanlaştırmak amacını taşıyan misyonerler, açtıkları okullarda Ermeni çocuklarına, dil ve tarih dersleri vererek Ermeniler arasında millî bilinç duygusunu geliştirmişlerdir. Bu şekilde Ermeni gençleri, bağımsızlıklarını kazanmak için tek yolun isyan olduğuna inanmışlardır³³.

Amerikan Board misyonerlerinin Van'da açtıkları ilk okul, 1874 yılında Dr. Reynolds tarafından Kōrikoğlu Mahallesi Boyahane Sokağı'nda açılan erkek okuludur³⁴. İkinci okul ise merkez Acem Haço Mahallesi Tepebağ Sokak 72 ve 74 numaralı konutlarda hem yatılı hem de gündüzcü öğrenciler için 1875

31 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 24; Biliss, a.g.e., s.311.

32 Gülbadi Alan, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", **Journal of Islamic Research**, XX/4, 2007, s. 464-465; Remzi Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri", **Hoşgörürden Yol Ayırımına Ermeniler**, (yay. haz. M. Metin Hülâgü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), c. IV, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2009, s. 65.

33 Kieser, a.g.e., s. 180; Dilşen İnce Erdoğan, "Türk-Ermeni İlişkileri Açısından Amerikan Misyoner Faaliyetlerinin Kısa Bir Değerlendirmesi", **Türk Silahlı Kuvvetleri Dergisi**, s. 387, Ocak 2006, s. 55; Misyoner ve Ermeni okullarının Ermeniler arasında millî bilinç duygusu uyandırması hakkında bkz. Emine Dingey, a.g.m., s. 29-50; Mustafa Murat Öntü, "Ermeni Mektepleri ve Ulusal Kimlik Oluşumu", **Hoşgörürden Yol Ayırımına Ermeniler**, (yay. haz. M. Metin Hülâgü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), c. III, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2009, s. 263-288; Celal Öney, "II. Abdülhamid Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Ermeni İsyânlarında Amerikan Misyoner Okullarının Rolü", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir 2010.

34 Cevizliler, a.g.m., s. 176.

yılında açılan okuldur. Dr. Reynolds'un satın aldığı binalarda açılan ve iptidai, rüştiye ve idadi düzeyinde toplamda 11 yıllık eğitim veren bu okul yalnızca erkek çocuklara hitap ediyordu. Erkek okulu açıldıktan hemen sonra yine 1875 yılında ve yine Tepebağ Sokak'ta Amerikan Protestan kız okulu açılmıştır. Bu okulda da tıpkı erkek okulu gibi iptidai, rüştiye ve idadi düzeylerde toplamda 11 yıllık eğitim verilmekteydi. Hem erkek hem de kız okulunun açılışı her ne kadar 1875 yılında olduysa da Osmanlı Devleti'nin bu okulları resmen tanınması 1892 yılında olmuştur. Okullar Ermeni mahallesinde kurulmuş ve anlaşma gereği sadece Hristiyan çocuklarına eğitim verebiliyordu. Dolayısıyla okulda okuyan çocukların tamamı Ermenilerden ibarettir³⁵ ve Müslüman çocuklar yoktur. Okullarda İngilizce, Fransızca, Türkçe, astronomi, matematik, anatomi, coğrafya ve tarih dersleri okutulmaktaydı³⁶. Sadeddin Paşa'nın aktardığına göre bu okulda okutulan tarih derslerinde Ermeni tarihi anlatılmaktadır³⁷. Sadeddin Paşa'nın verdiği bu bilgiye bakıldığında misyonerlerin Ermeni millî bilincini uyandırmak istedikleri açık bir şekilde görülmektedir. Zaten 1890'ların hemen başından itibaren gelişen Ermeni olayları da bunu açık bir şekilde göstermektedir³⁸.

Board misyonerlerinin kurduğu diğer eğitim kurumu ise 1887 yılında Çamıçoğlu Mahallesi Kalecioğlu Sokağı'nda açılan kız okuludur. Bu okul da iptidai ve rüştiye düzeyinde eğitim vermiştir. Diğerleri gibi 1892 yılında resmen tanınmış ve ruhsat alabilmiştir³⁹.

Van istasyonunun kurulduğu ilk yıldan 1917 yılına kadar Van merkezde iki kız okulu, iki erkek okulu, bir kolej, bir nakış okulu, ikisi Ermeni biri Müslüman çocuklarına hizmet veren 3 anaokulu inşa etmişlerdir⁴⁰. Amerikalı

35 Cevizliler, a.g.m., s. 172-175.

36 Harry Finnis Blossie Lynch, **Armenia, Travels and Studies**, vol. II, Longmans, Green and Co. Newyork and Bombay 1901, s. 98.

37 **Sadeddin Paşa'nın Anıları**, (yay. haz. Sami Önal), Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 76.

38 Ergünöz Akçora, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 95

39 Cevizliler, a.g.m., s. 176.

40 Tozkoparan, a.g.t., s. 132.

Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri Ve Van Amerikan Hastanesi

misyonerlerin Van ve bağlı istasyonlarda açtıkları okul ve öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁴¹:

Tablo 4: Board Misyonerlerin Van ve Çevresinde Açtıkları Okul ve Öğrenci Sayısı

Yıllar	İhtiyat Okullarveya Kolejler	Öğrenci Sayısı	Kız Ortaokul ve Liseleri	Öğrenci Sayısı	Erkek Ortaokul ve Liseleri	Öğrenci Sayısı	Karma Okullar	Erkek Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Sayısı	Toplam Öğrenci Sayısı
1875	-	-	1	24	-	-	21	278	152	528
1880	-	-	2	44	-	-	21	418	145	616
1885	1	40	1	55	-	-	3	66	12	179
1890	-	-	1	34	1	57	5	96	108	295
1895	-	-	1	35	1	50	4	60	135	330
1900	1	4	1	61	1	117	3	341	367	890
1905	-	-	1	37	1	56	14	669	491	1313
1910	-	-	1	45	1	43	31	965	633	1686
1914	-	-	1	45	1	60	15	982	826	1913

Başlangıçta öğrenci sayısı 528 iken, 1914 yılına gelindiğinde, Van istasyonunun gelişmesinin de etkisiyle öğrenci sayısı 1913'e yükselmiştir. Öğrenci sayısının artması ile birlikte Amerikan Board misyonerleri 1915 yılında şehrin biraz dışında oluşturdukları kampüse taşınmışlardır. Burada eğitim, sağlık ve ibadet gibi her türlü çalışmalarını yürütmüşlerdir⁴².

Van'da açılan okulların sayısı hakkında Osmanlı ve ABCFM kaynakları arasında bazı ihtilaflar söz konusudur. Ancak kaynakların hemfikir oldukları husus okulların eğitim sürelerinin 11 yıl ve okuyan öğrencilerin önemli bir kısmının da Ermeni çocukları olduğudur⁴³.

41 Yücel, a.g.t., s. 163-164.

42 Yücel, a.g.t., s. 164.

43 Tozkoparan, a.g.t., s. 133-134.

Misyonerlerin açtıkları okulların büyük kısmı uzun bir süre ruhsatsız çalıştırılmıştır. Üstelik bu okullarda Ermeni ve Amerikalı öğretmenler ders vermektedir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin de misyonerlerin ülke genelinde açtığı okulları çok fazla denetleyemediğini Osmanlı arşiv belgelerinden görmekteyiz. Osmanlı yetkilileri bu tarz okulları teftişe kalktıkları halde okul idaresi, teftişe gelenleri içeri almamıştır⁴⁴. Doğal olarak bu okullarda derslerin içerikleri istenildiği şekilde anlatılmış ve en nihayetinde Ermenilere millî bilinç aşılanmıştır.

Amerikan Board misyonerlerin eğitim kurumlarından birisi de kıraathanelerdir. Van'da Amerikan Board'a ait eczanenin üst katında kurdukları kıraathanede Board teşkilatının okullarına devam eden öğrenciler gazete okumaktaydılar⁴⁵.

Yetimhaneler

Amerikalı misyonerlerin Van'da yürüttükleri bir diğer faaliyet alanı ise yetimhaneler olmuştur. Bağlar Mevkii Acem Haço Mahallesi'nde kurulan iki adet yetimhanede sadece Ermeni çocukları faydalanabilmekteydi. Bu yetimhaneler 1875 yılında açılan ve yukarıda bahsi edilen kız ve erkek okullarına bağlıdır⁴⁶. Dr. Raynolds ve eşi Martha-Tinker Raynolds tarafından kurulan ve daha sonra geliştirilerek 400 çocuğa hizmet verebilecek bir kapasiteye çıkartılan yetimhanede⁴⁷ 160 kız, 200 erkek olmak üzere 360 yetim çocuğa bakım hizmeti verilmektedir⁴⁸. Amerikan Board misyonerleri söz konusu yetimhanelerin finansmanını hayırseverlerin bağışları ve İstanbul'daki merkezden gelen paralar ile karşılamışlardır⁴⁹.

44 **BOA, Y. PRK. DH.**, Dosya No:10, Gömlek No:58 (27 Z. 1315/18 Mayıs1898).

45 Cevizliler, a.g.m.,s. 178.

46 Cevizliler, a.g.m., s.172.

47 Clarence D. Ussher; Grace H. Knapp, **An American Physicial in Turkey, A Narrative of Adventure in Peace and in War**, Boston and New York Houghton Mifflin Company, The University Press Cambridge 1917, s. 73.

48 **BOA, Y.A. RES.**, Dosya No:122, Gömlek No:88, (7.C.1321/Ağustos 1903).

49 Tozkoparan, a.g.t., s. 159.

Misyonerler kimsesiz çocuklara yardım ve eğitim verme bahanesiyle açtıkları yetimhanelerde propaganda yapmışlar, devlet ve hükümet aleyhine adeta militan yetiştirmişlerdir. Osmanlı Devleti misyonerlerin bu faaliyetleri üzerine 1909 yılında yayınladığı bir iradede, Anadolu'nun çeşitli vilâyetlerinde misyonerlerin bu yöndeki faaliyetlerine engel olunması ve bu konuda uyanık davranılması yönünde ikazlarda bulunmuştur. Buna rağmen misyonerlerin yardım bahanesiyle çocuklara temasları kesilememiştir⁵⁰. Amerikalı misyonerler Van'dan ayrıldıkları 1917 yılına kadar yetimhaneyi yönetmişlerdir. Bu tarihten sonra da yetimhaneyi ayakta tutmaya çalışmışlardır. Ancak fiziki ve politik şartlar nedeniyle bunu başaramayacaklarını anlayınca Rusya'da yetimhanedeki Ermeni çocuklarını barındıracak bir yetimhane açma girişiminde bulunmuşlardır. Bunun için Boston'daki merkeze para temini için Rusya'dan mektuplar yazılmıştır. Ancak bu mektuplara verilen cevabın mahiyeti tarafımızdan bilinmemektedir⁵¹.

Kiliseler

Amerikan Board misyonerlerinin önemli faaliyet alanlarından biri de kiliselerdir. Zira misyonerlere göre İncil'in en sağlıklı yorumlanabileceği yer kiliselerdir. Aynı zamanda kiliseler bir kale vazifesini görmektedir. Bu amaçla Van'daki ilk kilise Dr. Raynolds tarafından kurulmuştur. Üstelik bu kilisenin inşası için gerekli para Osmanlı Devleti tarafından verilmiştir. Ayrıca Protestan Ermenilerin de kiliseye maddî destekleri oldukça fazladır. Ancak Gregoryen Ermenilerin kiliseye maddî bir destekleri yok denecek kadar azdır. Hatta Ermeni Patrikliği Ortodoks cemaatinin yerel yöneticileri gibi Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsızdır⁵². Ermeni Patriği

50 Hasan Babacan, **Tehcir mi? Soykırım mı?**, Altınpost Yayınları, Ankara 2012, s. 110.

51 Tozkoparan, a.g.t., s.159.

52 **BOA, HR. MKT.** Dosya No: 4, Gömlek No: 18 (8.Ca.1260/26 Mayıs 1844); **BOA, Y. PRK. BŞK.** Dosya No:34, Gömlek No: 28 (3 C. 1311/12 Aralık 1893); **BOA, HR. SYS.** Dosya No: 2741, Gömlek No: 78 (28 C. 1313/15 Aralık 1895); Ortaylı, a.g.m., s. 88. Ermeni Patriğinin Amerikalı misyonerlere tepkileri için bkz. Ömer Turan, "Amerikan Misyonerlere Ermeni Patrikhanesi'nin Tepkisi", **Hoşgörüden Yol Ayırımına Ermeniler**, (yay. haz. M. Metin Hülügü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), c. III, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2009, s. 405-438.

Matteos, kendi yetkisi dâhilinde cemaati içinde radikal tedbirler almaya başladı. Misyonerlerle ilişkilerini kesmeyen cemaat üyelerini tecrit etmekle tehdit etti. Buna rağmen misyonerlerle görüşmeye devam eden Ermeniler, Gregoryen Ermeni cemaatinden çıkartıldılar⁵³. Gregoryen Ermeni cemaati ve patriğinde olduğu gibi Rum⁵⁴ ve Nasturi cemaati ileri gelenleri ve patriği de Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsız olmuşlardır. Ancak misyonerler kendilerinden rahatsız olan bu kişileri pasifsiz etmek için Osmanlı yetkililerine şikayette bulunmuşlardır. Misyonerler bu yöntemle misyonlarına girmeyen veya olumlu bakmayan yerel kiliseler üzerinde baskı oluşturmuşlardır⁵⁵.

Misyonerler kiliseye bağışların miktarını arttırmak için Protestan cemaatin sayısını arttırmaya çalışmışlardır. Bu nedenle kilisede verilen vaazlar yerel dilde (mesela Ermenice) yapılmaktadır. Dr. Raynolds kilisede vaaz verenlerden biridir⁵⁶.

Açılan ilk Protestan kilisesinden sonra Van ve çevresindeki kilise ve cemaat sayısında önemli bir artış olmuştur. Ancak dönem dönem kilise sayısında önemli değişiklikler görülmüştür. Amerikalı Misyonerlerin Van istasyonunda açmış oldukları ibadet yerleri, kilise ve Protestan cemaatinin sayıları şu şekildedir⁵⁷:

53 Serbestoğlu, a.g.t., s. 59.

54 Cyrus Hamlin, **My Life and Times**, The Pilgrim Press, Boston 1863, s. 188; Bliss, **a.g.e.**, s. 308.

55 Dalyan, **XIX. Yüzyılda...**, s. 22-23.

56 Tozkoparan, a.g.t., s. 161-162.

57 Yücel, a.g.t., s. 162.

Tablo 5: Amerikalı Misyonerlerin Van İstasyonunda Açmış Oldukları İbadet Yerleri, Kilise ve Protestan Cemaatinin Sayıları

Yıllar	İbadet Yeri Sayısı	Ortalama Pazar Cemaati	Kilise Sayısı	Kilise Üyesi Sayısı
1872	2	60	-	-
1873	2	45	-	-
1874	3	65	-	-
1875	21	851	2	180
1876	18	687	3	218
1877	18	633	3	219
1878	16	692	3	229
1879	20	722	3	242
1880	18	799	3	267
1881	18	877	3	304
1882	19	790	3	284
1883	20	903	3	260
1884	23	972	3	261
1885	4	107	1	33
1886	3	105	1	35
1887	4	120	1	38
1888	-	-	-	-
1889	4	180	1	38
1890	4	200	1	47
1891	5	303	1	48
1892	4	258	1	56
1893	4	275	1	54
1894	3	285	1	63
1895	-	-	-	-
1896	-	-	-	-
1897	2	460	1	53
1898	2	600	1	60

1899	2	750	1	63
1900	2	758	1	78
1901	3	752	1	80
1902	3	718	1	93
1903	5	883	2	88
1904	8	1210	2	117
1905	8	1210	2	117
1906	8	1042	2	114
1907	-	-	-	-
1908	5	661	2	116
1909	4	658	2	112
1910	-	-	-	-
1911	5	742	2	108
1912	-	-	-	-
1913	5	700	2	124
1914	4	704	2	124

Tabloda görüldüğü üzere gerek cemaat gerekse ibadet yerlerinin sayısı bakımından en önemli artışlar 1875-1884 yıllarında yaşanmıştır. Cemaat sayısının en fazla olduğu yıllar 1904-1905 yıllarıdır. Tahminimizce bunda söz konusu tarihlerde yoğunlaşan Ermeni isyanları büyük oranda etkili olmuştur. Bu yıllardaki cemaat sayısı 1.210'dur. 1895-1896, 1907, 1910 ve 1912 yıllarında ibadet yeri ve cemaat sayısı belirtilmemiştir. Bundan dolayı en fazla dalgalanmanın yaşandığı yıllar 1907-1913 yılları arası olmuştur.

Sağlık

Misyonerlik tarihi boyunca misyonerlerin, toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda faaliyet göstererek insanlar üzerinde etkili olmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu alanlardan biri de sağlık misyonudur. Hz. İsa, Filistin ve çevresinde, cüzzam hastalarını iyileştirmiş ve bu yolla mucize göstererek insanları kendisine iman etmeye çağırmıştır. Havariler de Hz. İsa'nın kendilerine cinleri kovma ve hastalıkları tedavi etme konusunda güç ve yetki verdiğine

inanmış, bu yolla Tanrı'nın egemenliğini duyurmaya çalışmışlardır. Hz. İsa ile başlayan ve havarilerle devam eden şifa dağıtma misyonu, sonraki dönemlerde gelenekselleşmiş ve misyonerler tarafından Hristiyanlığın yayılması için bir yöntem/araç olarak kullanılmıştır⁵⁸.

Amerikan Board teşkilatının Osmanlı topraklarında yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri içerisinde sağlık misyonu önemli bir yer tutmaktadır. Zira ilk misyonerler, asıl hedef kitleleri olan Hristiyanların dahi kendilerinden uzaklaştıklarını fark etmişler ve bu nedenle misyoner merkezi, Osmanlı Devleti'ne misyoner gönderirken herkesin kabul göreceği doktorları görevlendirmeye özen göstermiştir⁵⁹. Bu amaçla Osmanlı topraklarına ilk gelen misyoner hekim 1833'de Beyrut'a gelen Dr. Asa Dodge olmuştur. 1834 yılında Kudüs'e geçen Dr. Dodge burada tifüse yakalanarak 1835'te ölmüştür. Yerine Dr. Cornelius Van Dayke (1840) gelmiştir. Sonraki yıllarda sırasıyla Dr. Azariah Smith (1843), Dr. Asahal Grant, Dr. Henry Lobdell ve Dr. George E. Post gibi hekimler Osmanlı topraklarında gezici hekimlik yaparak misyonlarını icra etmeye çalışmışlardır⁶⁰.

Amerikalı misyonerler 1880'den sonra sağlık alanındaki faaliyetlerine hız vermişlerdir. Misyonara ait hastane ve dispanserlerde gayrimüslim ahalinin yanı sıra Müslüman ahalinin de hizmet alması ve o dönemde Anadolu'da sağlık hizmetlerinin son derece yetersiz oluşu Osmanlı hükümetinin bu işe hoşgörülü bakmasına neden olmuştur⁶¹. Ancak yine de Ermenilerin bu hastanelerden daha fazla istifade ettikleri ve Board misyonerlerinin hastanelerinde Ermenilere özel bir ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Çünkü sağlık hizmeti veren misyonerlerin Ermenileri "Protestanlaştırması" daha kolay olmuştur. Misyoner doktorlar,

58 Emin Özdemir, "Osmanlı Devleti'nde Sağlık Alanında Yapılan Misyonerlik Faaliyetlerine Bir Örnek: Amerikan Board'un Konya Tıbbî Misyonu", **History Studies**, vol. V/1, January 2013, s. 316.

59 Gökhan Murat Dalyan, "19. Yüzyılda Osmanlı-İran Sınır Bölgelerinde Misyoner Doktorları ve Tedavileri", **I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, c. II, Konya 2008, s. 1756-1757.

60 Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 96-97; James L. Barton, **a.g.e.**, s. 100-110.

61 Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 97.

hastanede veya hastane dışında hastalarına Protestanlık propagandası yapmak için daha uygun fırsatlar bulmuşlardır. “Misyoner doktor” bu durumda hastanede yatan veya kliniğe tedavi için, eczaneye ilaç için gelen insanlara Protestanlığı telkin etme imkânı bulmuştur⁶².

Misyonerler, sağlık hizmetleri verirken, kendi yanlarında yetişmiş ya da açmış oldukları okullarda eğitim görmüş Ermenileri de, hastane ve dispanserlerde çalıştırmak suretiyle hem onların bu alanda pratik bilgiler edinmelerine; hem de ekonomik anlamda ailelerine katkıda bulunmalarına yardım etmişlerdir. Hatta Müslüman hanımlara da hastabakıcılık yapmayı öğreterek yeni iş imkânları yaratmışlardır. Bu suretle, misyoner doktorların yanlarında birçok doktor yetiştirildiği gibi, misyonların bazılarında, tıp eğitimi veren okullar da açılmıştır⁶³.

Tablo 6: Osmanlı Topraklarında Kurulan Amerikan Hastaneleri ve Dispanserler

Sağlık Kurumunun Cinsi	Kaza ve Sancak	Vilayet
Hastane	Antep	Halep
Amerikan Hastanesi ve Dispanser	Talas-Kayseri	Ankara
Hastane ve Dispanser	Merkez	Bitlis
Hastane ve Dispanser	Lazkiye	Beyrut
Hastane ve Dispanser	Maamaltein	Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı
Hastane ve Dispanser	Mardin	Diyarbakir
Hastane ve Dispanser	Harput	Mamuret'ülaziz
Hastane ve Dispanser	Merzifon-Amasya	Sivas
Hastane ve Dispanser	Merkez	Van
Hastane	Trablusşam	Beyrut
Dispanser	Sidon	Beyrut
Hastane	Şveyr	Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı

62 BOA, A.MKT.MHM., Dosya No: 605, Gömlek No: 18, (30. N. 1313/15 Mart 1896); BOA, DH.MKT., Dosya No: 2202, Gömlek No:59, (2. M. 1317/12 Haz. 1899); BOA, DH.EUM.,5.Şb., Dosya No:35, Gömlek No: 45, (24. C. 1335/17 Nisan 1917).

63 Erdoğan, a.g.t., s. 181.

Osmanlı topraklarında ilk kurulan tıp misyonlarından biri de, Van İstasyonu bünyesinde açılmıştır. 1870'lerin başında kurulan Van İstasyonu, ancak 1878–1881 yıllarında düzenli bir şekilde faaliyetlerine devam edebilmiş ve tıp misyonunda canlanma ise, 1890'lı yıllardan itibaren başlamıştır⁶⁴. *Amerikan Board* misyonerleri bu bağlamda Van'da da 1903 yılında bir eczane⁶⁵, bir dispanser ve bir de hastane inşa etmişlerdir. Halk, hastanede ihtiyaç duyduğu ilaçları cüzi bir ücret karşılığında misyonerlerin Van'da kurdukları eczaneden temin etmişlerdir⁶⁶. Ancak *Amerikan Board* teşkilatına ait okullarda okuyan çocuklara ilaçlar ücretsiz verilmiştir⁶⁷.

Van Amerikan Hastanesi

Amerikalı misyonerlerin Van'da yürüttükleri sağlık alanındaki faaliyetlerinin en önemlisi burada kurdukları hastane idi. Sağlık alanında hizmet veren misyoner doktorlara ilk önce bir din eğiticiyi oldukları söylenmiş ve buna bağlı olarak doktorluk ile Hristiyanlaştırma çalışmaları bir arada yürütülmüştür. Misyoner doktorlar hastalarını tedavi ederken; “*gerçek şifa veren aslında İsa'dır*” demişlerdir. Hz. İsa nasıl “*Tanrısal gücünün*” bir kısmını hastaları iyileştirmede kullandıysa; onlar da bu şekilde hastaları iyileştirdiklerini ifade etmişlerdir. Misyoner doktorlar ve hemşireler hastalarının kulaklarına İsa'nın mesajını iletirken; birçok zorluklara göğüs gererek hizmet verdiklerini, fakat bu durumu asla hastalarına hissettirmediklerini söylemişlerdir. Misyoner doktor ve hemşireler bir taraftan hastalarını tedavi ederken diğer taraftan da hastalarına İsa'nın risalelerini öğretmişlerdir⁶⁸. Nitekim sağlık kurumlarında ölümden kurtarılan zaaf halindeki insanlara dinî telkinlerde bulunmak daha kolay oluyordu. İnsanların bizzat kendileri veya sevdikleri kişilerin hastalanmaları durumunda, diğer misyonerlerle herhangi bir münasebeti olmasa dahi, hastanelerdeki misyonerlerle irtibatla bulunmaları

64 Erdoğan, a.g.t., s. 182-183.

65 **BOA, DH. TMIK. M.**, Dosya No: 125, Gömlek No: 35, (04. Ra. 1320/11 Haz. 1902).

66 Tozkoparan, a.g.t., s. 158.

67 **BOA, MF-MGM**, Dosya No:8, Gömlek No:57; Erkan Cevziziler-Nilüfer Cevziziler, a.g.m., s. 178.

68 Erdoğan, a.g.t., s. 180.

söz konusu idi. Hastanede uygulanan tedavilerin başarıya ulaşması misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştıran en önemli husustur⁶⁹.

Sağlık, hedefe ulaşmada önemli bir araç olduğundan Van'da istasyon kurulduğunda istasyonda bir misyon hastanesi olmadığı halde misyoner doktor bulunmaktaydı. Zira misyonun kurucularından Reynolds bir doktordu. Dr. Reynolds, Van istasyonu kurulduktan sonra Van'da hemen bir hastanenin açılması gerekliliğini belirtmiştir⁷⁰. Çünkü bölgede tam teşekküllü bir hastane yoktur⁷¹. 1890'lı yıllarda, Osmanlı topraklarında salgın hastalıkların baş göstermesi ve özellikle de savaş alanı olması nedeni ile Van'da, kıtlık kol gezmektedir. Bununla birlikte aynı dönemde, Van'da birçok akciğer hastalığı görülmektedir. 1892 yılında ise, Van'da kolera salgını vardır. Koleradan dolayı okullar kapanmıştır. Bütün bunlar, Van İstasyonunun doktor misyoner ihtiyacını arttırmıştır. Bölgede yaşanan sağlık problemlerinden dolayı atanacak olan misyonerlerin mutlaka bir tanesinin tıp alanında eğitim görmüş olması gerektiği Boston'a bildirilmiştir⁷².

Van'da bulunan yaklaşık 40.000 kadar nüfusa; iki Türk asker doktor, bir karantina doktoru ve şehir doktoru bakmaktadır. Van'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Board misyonerlerinden Dr. Kimball, Van halkının Türk doktorlara karşı güven duymadığını ve doktorların az hasta bakarak çok maaş aldıklarını, Boston'a gönderdiği mektuplarda yazmıştır. Özellikle de halkın güvenini kazanan yabancı doktorlara karşı⁷³, Osmanlı makamlarının düşmanlık beslediği de iddia edilmiştir. Dr. Kimball'a göre, Van'da halkın en güvendiği doktorlar, misyonda bulunanlardır. Van'da iyi bir eczane olmadığından, hastalar için temin edilen ilaçlar sıradan olanlardır⁷⁴. Yeterli

69 Cevizliler, a.g.m.,s. 177.

70 Tozkoparan, a.g.t., s. 150.

71 Grace Higley Knapp, **The Mission at Van, in Turkey in War Time**, Privately Printed, 1916, s. 40.

72 Erdoğan, a.g.t., s. 183.

73 Misyoner doktorların halk arasında kabul edilmelerinin en önemli nedeni, salgın hastalıkların yaygın oluşu buna rağmen tıbbi yetersizliklerin fazla oluşudur. bkz. Dalyan, "Amerikan Misyonerliğinde Kadın", s. 345-346.

74 Van'da Belediye bünyesinde hizmet veren bir eczanenin varlığı bilinmektedir ancak

ilacın bulunamamasının yanında; ister Müslüman ister Hristiyan olsun kadın hastalara hangi doktorun bakacağı da, önemli bir sorundur⁷⁵.

1893 yılında tıp misyonuna duyulan güven, gün geçtikçe artmış ve Dr. Kimball bu konu hakkında, “*Dr. Raynolds hekimliği sayesinde halkın büyük güvenini ve sevgisini kazandı*” demiştir. 1894 yılında, bundan birkaç yıl öncesinde yaşanan kıtlık tekrar baş göstermiştir. Dr. Kimball’a göre, daha önce kendi kendini idare edebilen aileler dahi bu yıl yardıma ihtiyaç duymuşlardır. Bu dönemde sağlık misyonunun karşılaştığı en önemli sorun, hastaların iyileşinceye kadar kalacakları yeterli sayıda yerin olmamasıdır. Dr Kimball ve Dr. Smith, tüm olumsuzluklara rağmen birlikte çalışarak, bütün zorlukların üstesinden geldiklerine inanmaktadırlar⁷⁶.

1896 yılındaki Ocak-Mart ayı raporlarına göre, Van sağlık misyonunun koşulları gittikçe ağırlaşmış; yerlerini terk eden binlerce Ermeni Van merkeze akın etmiştir. Van’a gelen Ermeniler, terk edilmiş evlere yerleştirilmiştir. Bu şartlar altında yaşayan Ermeni göçmenler arasında, Dr. Raynolds’un da dediği gibi, hastalıkların artmaması mümkün değildir. 1896 yılında, artan göçmen hasta sayısına yeterli cevabı verebilmek adına hastalar için ev kiralanmıştır. Fakat yardım sandığı, ne hastaların ihtiyacını, ne de ev kirasını karşılayacak yeterliliktedir. Bu durum, 1896 yılı Ocak ayı boyunca gerekli düzenlemeler yapılmasını ve Şubat ayında toplam 23 hastaya bakılmasını sağlamıştır. Hastalardan 16’sı erkek, 7’si kadındır. Fakat yapılan tedaviye rağmen, 1 kadın hasta ve 5 erkek hasta yaşamını kaybetmiştir. Mart ayında ise, 29 erkek ve 7 bayan hastaya bakılmıştır. Bunlardan 1 erkek ve 2 bayan hasta ölmüştür. Toplam tedavi edilen hasta sayısı 228’dir. Bunlardan 138’i köylerden; 90’ı da Van merkezindedir. Bu dönemde ilaçlar için de, 17.40 dolar (\$) harcanmıştır⁷⁷.

bu eczanede ciddi bir eczacı ve ilaç sıkıntısı çekilmektedir. Bkz. **BOA, DH. MKT**, Dosya No:1363, Gömlek No: 108, (7 Z. 1303/6 Eylül 1886); **BOA, DH. MKT**, Dosya No: 1392, Gömlek No: 113, (22 R. 1304/18 Ocak 1887);

75 Erdoğan, a.g.t., s. 183-184.

76 Erdoğan, a.g.t., s. 184.

77 Erdoğan, a.g.t., s. 186.

1896 yılının Nisan ve Mayıs ayı raporlarına göre ise; Van sağlık misyonunun toplam harcaması, 100 \$ olarak belirtilmiştir. Bu dönemde, 192 hastaya evlerinde bakılarak ilaç ve yiyecek verilmiştir. Nisan ayında 29 hastaya evinde bakılmıştır. Nisan döneminde sağlık misyonunda bakılan toplam hasta sayısı ise 229 kişiydi. 1896 yılında Van'da, hasta ve yaralılar için 220 \$ kullanılmıştır. Sözde katliamdan sonra misyonerlere, 100'den fazla yaralı gelmiş; yaralılar, okulun birkaç odası hastaneye dönüştürülerek buraya yerleştirilmiştir. Köylüler arasında dizanteri ve karahumma da yayılmıştır. 1898 yılında, Van sağlık misyonuna Dr. Ussher'in katılması ile birlikte istenen destek de sağlanmıştır. Fakat, bölgede gün geçtikçe artan hasta sayısı nedeni ile doktor ve hastabakıcılar yetersiz kalmış bu da misyonerlerin önüne tekrar eden bir sorun olarak çıkmıştır⁷⁸.

Amerikan Board misyonerlerinin Van'da tam teşekküllü bir hastane açmaya yönelik ilk girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Zira istasyonda var olan hizmet birimlerinin mümkün olduğu kadar kısa zamanda açılması ve kurumun Van'a Osmanlı makamlarınca da kabul görececek bir doktoru sürekli şehirde kalmak üzere hemen göndermesi gerekliydi. Bu koşullar sağlanamadığından hastane açılması bir müddet ertelenmişti⁷⁹.

1895-1896 Ermeni olaylarından sonra Dr. Raynolds ve Dr. Grace Kimball bu olaylardan zarar görenler için iki geçici hastane kurmuşlardır. Ancak bu hastaneler Dr. Kimball'ın ABD'ye gitmesiyle kapanmışlardır⁸⁰.

Mayıs 1900'de Dr. Ussher Van'da 12 yataklı, küçük ve konforsuz bir ameliyathanesi olan bir hastane açmıştır. Ancak bu hastane de artan ihtiyaca cevap vermekten uzak kalmıştır. Bu nedenle Board misyonerleri yeni bir hastane kurma girişiminde bulunmuşlardır⁸¹.

78 Erdoğan, a.g.t., s. 186-187.

79 Tozkoparan, a.g.t., s. 150.

80 Knapp, **The Mission at Van...**, s. 40; Neşe Tozkoparan çalışmasında ilk misyoner hastanesinin 1898'de Van'a gelen Dr. Clarence D.Ussher tarafından kurulduğunu ve 20 yataklı olduğunu yazmaktadır. Bkz. Tozkoparan, a.g.t., s. 151.

81 Knapp, **The Mission at Van...**, s. 40.

Osmanlı Devleti yöneticilerinin Amerikalılara duyduğu sempatiden faydalanarak 6 ayda gereken izinlerin alınabileceği düşünülmüş fakat zamanında izin alınamamıştır. Hastane inşaatı başladıktan kısa bir süre sonra Vanlı doktor Fethi Bey izinsiz hastane yapıldığı gerekçesiyle şikâyetle bulununca İstanbul'dan müfettiş gelmiş ve çatısı kapatılıp bitme aşamasına gelen inşaat durdurulmuştur. Van Valisi 24 saat içinde gerekli izin evrakları getirilmezse hastanenin kapatılacağını söyleyince Dr. Ussher, Amerikan Elçiliği'ne telgraf çekmiştir. Amerikan elçisinin araya girmesi ile sorun çözülmüştür⁸². Yerel hükümetin engellemesine rağmen 1903 yılında kullanıma hazır hale gelen bir hastane inşa edilmiştir. Hastane 50 yataklıydı⁸³. 25 odalı olan bu hastane Ermenilerin yoğun yaşadığı Acem Haço mahallesinde kız ve erkek okullarının hemen yanında inşa edilmiştir⁸⁴.

Hastanenin masrafları ise bağışlar ve hastalardan alınan paralar ile karşılanmaktaydı. Mali sıkıntılara rağmen parası olmayan hastalara da ücretsiz hizmet verilmiştir⁸⁵. Hastane daha çok bağışlar sayesinde ayakta durabilmiştir. Örneğin ilk bağış 300 lira ile J. Rendle Harris tarafından yapılmıştır. Cambridge Üniversitesi'nde çalışan Prof. Rendle Harris bu bağışından başka, hastaneye kargoyla 8 hasta yatağı yollamıştır⁸⁶. İstanbul'da bulunan ABCFM mali işler sorumlusu Van Hastanesi için 100 Lira yollamıştır⁸⁷.

Dr. Ussher hastanede bir yılda dışarıdan gelen 2.000 hastaya tek başına bakmıştır. Ussher aynı zamanda 1.000 kadar hastaya da yerinden bakmıştır. Sağlık elemanına ihtiyacın artması üzerine Van'daki hastanede 1904-1915 yılları arasında Ermeni asıllı hemşireler yetiştirilmiştir⁸⁸.

82 Tozkoparan, a.g.t, s. 153-154.

83 Knapp, **The Mission at Van...**, s. 40.

84 Cevizliler, a.g.m.,s. 178.

85 Knapp, **The Mission at Van...**, s. 40-41.

86 Ussher&Knapp, .a.g.e., s. 88.

87 Ussher&Knapp, a.g.e., s. 232.

88 Knapp, **The Mission at Van...**, s. 41.

Knapp'ın anılarında verdiği bilgilere göre Van'daki askerî kışlada 1905 yılında baş gösteren tifüs⁸⁹ hastalığına yakalanan 4.500 askerden 2.500'ü ölmüştür. Başlangıçta diploması ilgili makamlarca kabul edilmeyen Dr. Ussher'e bu hastalık yüzünden çalışma izni verilmiştir. Dr. Ussher çalışma izni aldıktan sonra yanına gelen 30 askeri tedavi etmeyi başarmıştır. Tedavi edilen askerler Dr. Ussher'in ifadesine göre, kendisine sevgi gösterisinde bulunurken, bazıları da İncil'i alarak hastaneden ayrılmışlardır. Van Valisi Tahsin Bey de Dr. Ussher'e bu yardımlarından dolayı teşekkür etmiştir⁹⁰.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan edince devlet Van'da tam teşekküllü biraskeri hastane kurmayı gerekli görmüştür. Kurulan hastanede 2 cerrah ve birkaç yardımcı personel görev yapmıştır. Ancak cerrahlardan biri sürekli hastane dışında çalışmıştır. Ayrıca hastanede hemşire de yoktur. Hastane kısa sürede yaralılarla dolmuştur. Hastanede tek cerrahın olması ve hemşirelerin olmaması nedeniyle hastalara gerekli ilgi gösterilememiştir. Ayrıca hastanede gerekli hijyenik ortam sağlanamadığı gibi yeterli şekilde beslenme de yapılamamıştır.⁹¹ Biri Amerikalı diğeri Alman misyoneri olan Bayan McLaren ve Schwester Martha bu hastanede çalışmaya karar vermişlerdir. Yaralılar kısa sürede bu hastaneyi doldurunca Türk doktorları bazı yaralıları Amerikan hastanesine göndermişlerdir⁹². Ayrıca hastanede bir Arap ve bir Türk cerrah çalışmaya başlamıştır⁹³.

Cephedeki savaşın şiddetlenmesi Dr. Ussher'in görev şartlarını daha da ağırlaştırmıştır. Zira Ermeni ve Türk doktorlar cepheye sevk edilmişlerdir. Van'daki Türk hastanesinde çalışan tek doktor sık sık Dr. Ussher'den yardım istemektedir. Türk doktor özellikle de bazı ameliyatların Amerikan hastanesinde yapılmasını istemektedir⁹⁴.

89 Ussher&Knapp, a.g.e. s.88;Knapp, **The Mission at Van...**, s. 41.

90 Knapp, **The Mission at Van...**, s. 41.

91 Knapp, **The Mission at Van...**, s. 41-42.

92 Knapp, **The Mission at Van...**, s. 42.

93 Ussher&Knapp, a.g.e., s. 228; Grace H. Knapp, **The Tragedy of Bitlis**, Fleming H. Revell Company, New York 1919, s. 17.

94 Knapp, **The Mission at Van...**, s. 43.

Van Board misyon hastanesinin en yoğun çalışma alanı salgın hastalıkların⁹⁵ tedavisiydi. Çünkü şehirde içme suyu kaynaklarının dezenfektasyonu sağlanamamakta ve bu nedenle salgın hastalıklar özellikle, tifo hızla yayılmaktaydı. Tifodan sonra çiçek hastalığı en sık görülen hastalıktır⁹⁶ve sadece çocuklar arasında değil yetişkinler arasında da ölümlere neden olmaktadır. Dr. Ussher kalsiyum sülfat kullanarak çiçek hastalığını tedavi etmiş ve hastanede uygulanan 4 günlük karantinada da başarılı sonuçlar alınmasını sağlamıştır⁹⁷.

Karantina uygulaması, Dr. Ussher'in başarısının arkasında yatan en önemli faktördür. Dr. Ussher hastanede bu hastalıklardan ölenlerin yataklarını yaktırmıştı. Askerî kıışlada da yaygın olan bu hastalıklara karşı Dr. Ussher yatak yakma uygulamasını tekrarlamış ve asker barakalarının %4'lük bakır sülfat solüsyonu ile yıkanmasını sağlamıştır. Yatak yakma uygulaması başlangıçta garip karşılanmıştır. Ancak Dr. Ussher'in hastalıkların yayılmasını önlemesi amacıyla salgın hastalıklardan ölenlerin sağlıklı başka insanlar tarafından kullanılabilen bütün şahsi eşyalarının yakılması uygulamasına ara verilmeden devam edilmiştir. Aromatik sülfürik asit sıtma tedavisinde kullanılmış ve çok kısa bir zamanda Türk askerleri arasında hastalığın yayılması önlenmiştir⁹⁸.

Van hastanesinin hasta portföyü sadece Ermenilerden oluşmamaktaydı. Hastaneden bütün Van halkı yararlanabilmiştir. Müslümanlar da çocuklarını tedavi ettirmek için hastaneye getirmişlerdir. Amerikan hastanesinde tedavi görenlerin sayısı her geçen gün artmıştır. 1911-12 döneminde dispanser 2071 ve hastane de 1668 yeni hasta kaydetti. Hastanede yatılı olarak tedavi gören toplam hasta sayısı

95 Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan salgın hastalıkları hakkında detaylı bilgiler için bkz. Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

96 **BOA, DH. MKT**, Dosya No:1963, Gömlek No: 101,(25 Za. 1309/21 Haziran 1892); **BOA, DH. MKT**, Dosya No:197, Gömlek No: 50, (12 B. 1311/19 Ocak 1894); **BOA, DH. MKT**, Dosya No:520, Gömlek No: 56, (3 Ra. 1320/10 Haziran 1902); **BOA, DH. MKT**, Dosya No:718, Gömlek No: 21, (7 Ra. 1321/ 3 Haziran 1903).

97 Tozkoparan, a.g.t., s. 154.

98 Tozkoparan, a.g.t., s. 155.

261'di. Yıl içerisinde hastanede gerçekleştirilen ameliyat sayısı ise 151 oldu. Takip eden dönemde de hasta sayısı önemli oranda iniş ya da çıkış göstermedi⁹⁹.

Dr. Ussher iyi eğitim almış ve güncel tedaviler hakkında bilgi sahibi olan bir hekimdir. Medical Missionary Association of Turkey (Türkiye Tıbbi Misyonerler Birliği)'nin düzenlediği pek çok tıp kongresine katılmış ve öğrendiği yeni uygulamaları Van'da hayata geçirmiştir. Bu nedenle gereksinim duyulduğunda Müslümanların ya da Türk askerlerinin rahatsızlıklarında kendisine teşhis ve tedavi için başvurulmaktaydı. Dr. Ussher'in otopsi uygulaması başlangıçta hem misyonerlerden hem de Osmanlı doktorlarından ciddi tepkiler almıştır. Durum kurumun Boston'daki merkezine intikal ettiğinde Dr. Ussher artık Van'da çalışmak istemediğini ve Erzurum'a gitmek arzusunda olduğunu bildirmiştir. Bu durum üzerine 29 Temmuz 1912 tarihinde kurum Van'a bir mektup yollayarak otopsi uygulamasının doktorun şahsi tercihi olduğu, bu nedenle yer değiştirmesinin mümkün olmadığı ve Dr. Ussher'in sadece tıbbi hekim değil pek çok insan için ruhanî bir hekim ve rehber olduğu belirtilmiştir. Ayrıca doktorun eşi olan Elizabeth Freeman Borrows-Ussher'in de son derece çalışkan biri olması nedeniyle Van'da çok faydalı olduğu da ifade edilmiştir. 200 askerin tedavi gördüğü Türk Askeri Hastanesi'nde de ihtiyaç duyulduğunda Dr. Ussher periyodik olarak muayene ve tedavi hizmeti vermekteydi¹⁰⁰.

Van misyon hastanesinde hasta bakımı ve tedavisinin yanı sıra sağlık alanında başka hizmetler de verilmekteydi. 1914'te Dr. Ussher'in eğitim verdiği bir Kızılhaç İlk Yardım Kursu Board hastanesinde açılmış ve Ermenilere temel tıbbî bakım ve acil müdahale dersleri verilmiştir. Hastanedeki bütün uygulamalar kurumun İstanbul ve Boston'daki merkezine düzenli olarak raporlar halinde aktarılmaktaydı. Bunun iki sebebi vardı: Kurumu bilgilendirmek ve ihtiyaç duyulan personel ve tıbbi malzemeyi kurumdan istemek. Van istasyonundan kurum yetkililerine iletilen bu raporları ABCFM yayın organı olan Bulletin'de yayınlamak daha fazla bağış toplamayı amaçlamaktaydılar. Misyonerler her

99 Yücel, a.g.t., s. 212.

100 Knapp, **The Tragedy**..., s. 24; Tozkoparan, a.g.t., s. 155.

iki amaçlarına da bu uygulama sayesinde ulaşabilmişlerdi. ABCFM İstanbul merkezinden hastaneye kimi zaman misyonerler tarafından yetersiz bulunsa da düzenli olarak para aktarılmış ve Osmanlı ülkesi dışındaki sivil finansörlerin Van misyon hastanesine karşı kayıtsız kalmaları da önlenmişti¹⁰¹. Van Amerikan hastanesi Birinci Dünya Savaşı sırasında, Rusların Van'ı işgalinden sonra bombardımana tabi tutulmuş ve yıkılmıştır¹⁰². Dr. Ussher'in bütün girişimlerine rağmen hastane bir daha da inşa edilmemiştir¹⁰³.

Misyoner Doktorların Yaşadıkları Sorunlar

Van'da misyoner doktorların yaşadığı sorunların başında, Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde doktorluk yapmak için gerekli olan izni alamamaları ve diploma denkliğinin kendilerine verilmemesi gelmekteydi. Yabancı doktorların yasal olarak Osmanlı sınırları içinde çalışabilmeleri için, İstanbul'da Türk yetkililer tarafından sınavdan geçirilmeleri ve başarılı olmaları gerekmektedir. Fakat Beyrut'taki Fransız Tıp Okulu'ndan mezun olanların sınavları, komisyon tarafından yapıldığı için; bu okulun öğrencileri, Osmanlı makamlarınca ikinci bir sınava tabi tutulmadan görev yapabilmektedir. Hâlbuki Amerikan tıp okullarından mezun olanlar, ikinci bir sınava tabi tutulmakta ve ancak sınavı geçenlerin diplomalarının denkliği onaylanmaktadır. Amerikalı misyonerler, bu konuda Osmanlı makamlarına baskı yapılmasını sağlamışlardır¹⁰⁴.

Van'da çalışan Dr. Kimball da bu konuda sorunlar yaşadığını Judson Smith'e yazdığı mektupların hepsinde dile getirmiş; Boston'dan, kendilerinin doktorluk yapmalarına izin verilmesi için Osmanlı makamlarına baskı yapılmasını istemiştir. Kendisinin doktorluk yapması için izni olmadığından, Vali'den konu ile ilgilenmesini rica etmiş ve Vali, 1893'de Kimball'a doktorluk yapması için izin vermiştir. Buna rağmen Dr. Kimball, henüz yasal olarak doktorluk yapabilme yetkisine sahip değildir ve Van'da kalmak istiyorsa, mutlaka İstanbul'a gidip sınava girmek zorunda

101 Tozkoparan, a.g.t., s. 158.

102 Akçora, a.g.e. s. 196.

103 Yücel, a.g.t., s. 218.

104 Erdoğan, a.g.t., s. 184-185.

olduğunu da bilmektedir. Halkın doktora ve ilaca olan isteği ise, her geçen gün artmakta; buna karşılık Dr. Kimball, işini yasal olarak yapmasına izin verilmediği için, sürekli olarak tedirginlik hissettiğini söylemektedir. Kimball, 3 Haziran 1896 günü Boston'a gönderilmek üzere yazdığı raporunda, Van'da çalışmaya devam edecek olursa, mutlaka çalışma izni alması gerektiğini belirtmektedir¹⁰⁵.

Misyoner hekimlerin diploma denkliği konusunda yaşadıkları sorunun temel nedenlerinden birisi de sahte misyoner doktorların varlığıydı. Sahte doktor olan misyonerler özellikle Hristiyanların yoğun yaşadıkları mahallere giderek etraflarına kolaylıkla insan toplayabilmişlerdir. Osmanlı Devleti bu konuda gelen şikayet ve ihbarları değerlendirmiş ve doktorların diplomalarını incelemiştir¹⁰⁶.

Misyoner doktorların yaşadıkları bir diğer sorun ise doktorların cinsiyeti ile ilgiliydi. Zira kadın bir doktorun diploması kabul edilmemekteydi¹⁰⁷. Misyona 1898 senesinde Dr. L. R. Smith gelmiştir. Dr. Smith kadın olduğu için diplomasını onaylatamamıştır¹⁰⁸.

Misyoner doktorların Van'da karşılaştıkları zorluklardan bir tanesi ise, Türk doktorlarının misyoner doktorları¹⁰⁹ ve onların teşhislerini kabul etmemeleridir. Türk doktorlar bu konuda misyoner doktorlarını sık sikhükümete şikâyet etmişlerdir¹¹⁰.

Van'daki doktor sayısının az buna karşılık hasta sayısının çok olması misyoner doktorların karşılaştıkları bir diğer zorluk olmuştur. Özellikle salgın hastalıklar ve savaşlar nedeniyle hasta sayısında artış yaşanmıştır. Misyoner doktorlar bu nedenle yoğun bir mesai harcamak zorunda kalmışlardır¹¹¹.

105 Erdoğan, a.g.t., s. 185.

106 Dalyan, "19. Yüzyılda...", s. 759-760.

107 Amerikan Board misyonerlerinde kadın ve kadın misyonerlerin faaliyetleri için bkz. Gökhan Murat Dalyan, "Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)", *Turkish Studies*, vo VI/2, Spring 2011, s. 341-358.

108 Tozkoparan, a.g.t., s. 151.

109 Knapp, *The Mission at Van...*, s. 41.

110 Tozkoparan, a.g.t., s. 154-156.

111 Knapp, *The Mission at Van...*, s. 41; Erdoğan, a.g.t., s. 183, 186-187.

Sonuç

Osmanlı Devleti özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve XX. yüzyılın başlarında içinde bulunduğu siyasal ve sosyo-ekonomik çöküntü nedeni ile vatandaşlarına yeterli eğitim ve sağlık gibi hizmetler verememiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu fırsat bilen misyonerler Osmanlı coğrafyasında çeşitli faaliyetlerde bulunarak bu boşluğu doldurmaya çalışmışlardır. Özellikle Amerikalı misyonerler Ermeni nüfusu üzerine etkili olmaya başlamışlardır. Amerikalı misyonerler bir taraftan kurdukları kilise ve okullarda Ermeni çocuklarına özgürlük, bağımsızlık kavramlarını aşılarken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ne ve Müslüman halka karşı çete faaliyetlerine katılan yetişkin Ermenileri de himaye edip yaralı olanları tedavi etmişlerdir.

Amerikan Board misyonerleri Van'da özellikle sağlık alanında her ne kadar inkâr edilemez derecede faydalı işler yaptılarsa da, bölgede kurdukları okul, yetimhane ve hastane gibi müesseselerle aynı derecede yıkıcı faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Misyonerlerin yoğun çalışmaları sonucunda yüzlerce yıl Osmanlı Devleti'nde sadık millet olarak yaşayan Ermeniler, isyan etmeye başlamışlardır. Sonuç olarak yüzlerce yıl kardeşçe yaşayan Ermeniler ve Müslümanlar birbirlerinden uzaklaşmaya; Ermeniler hak iddia ettikleri topraklarda kardeşim dedikleri Müslümanları öldürmeye başlayacaklardır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA))

- A. MKT. MHM
- BEO
- DH. TMIK.M,
- DH.EUM 5. Şb.
- DH.MKT
- HR. MKT
- HR. SYS
- MF-MGM
- Y. PRK. BŞK
- Y. PRK. DH

Kitaplar ve Makaleler

- AÇIKSES, Erdal, “Van ve Çevresinde Yabancı Devletlerin Faaliyetleri ve Beklentileri”, **Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu**, YüzüncüYıl Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s.177-188.
- AKÇORA, Ergünöz, **Van ve Çevresinde Ermeni İşyanları (1896-1916)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- ALAN, Gülbadi, “Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri”, **Journal of Islamic Research**, vol. XX/4, 2007, s.464-475.
- BABACAN, Hasan, **Tehcir mi? Soykırım mı?**, Altınpost Yayınları, Ankara 2012.
- BARTON, James L.,**Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları: Türkiye’de Gündoğumu**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

- BLISS, Edwin M., **Turkey and the Armenian Atrocities**, M. J. Coghlan, 1896.
- CEVİZLİLER, Erkan-Nilüfer Cevizliler, “Van Vilayetinde Amerikan Misyonerlerine Ait Kurumlar”, **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, s. 9, Erzurum 2004, s. 169-180.
- CHIHA, Nedjib H., “Osmanlı Devleti’nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu”, (çev: Halil Cin), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, c. XXIV, Ankara 1967, s. 247-274.
- DALYAN, Gökhan Murat, “19. Yüzyılda Osmanlı-İran Sınır Bölgelerinde Misyoner Doktorları ve Tedavileri”, **I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, c. II, Konya 2008, s. 1755-1760.
- DALYAN, Gökhan Murat, **XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü (1830-1870)**, Öncü Kitap, Ankara 2012.
- DALYAN, Gökhan Murat, “Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)”, **Turkish Studies**, vol. VI/2, Spring 2011, s. 341-358.
- DİNGEÇ, Emine, “Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılcı Hareketindeki Yeri”, **Hoşgöründen Yol Ayırımına Ermeniler**, (yay. haz. M. Metin Hülâgu, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), c. II, Erciyes Üniversitesi Yayınlar, Kayseri 2009, s. 29-50.
- ERDOĞAN, Dilşen İnce, “Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi**, İzmir 2007.
- ERDOĞAN, Dilşen İnce, “Türk-Ermeni İlişkileri Açısından Amerikan Misyoner Faaliyetlerinin Kısa Bir Değerlendirmesi”, **Türk Silahlı Kuvvetleri Dergisi**, s. 387, Ocak 2006, s. 45-55.
- HAMLIN, Cyrus, **My Life and Times**, The Pilgrim Press, Boston 1863.
- KILIÇ, Remzi, “Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri”, **Hoşgöründen Yol**

Ayırımına Ermeniler, (yay. haz. M. Metin Hülagu, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), c. IV, Erciyes Üniversitesi Yayınlar, Kayseri 2009, s.61-80.

- KIESER Hans Lukas, **Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- KNAPP, Grace Higley, **The Mission at Van, in Turkey in War Time**, Privately Printed, 1916.
- KNAPP, Grace H., **The Tragedy of Bitlis**, Fleming H. Revell Company, New York 1919.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- LYBYER, Albert Howe, **America's Missionary Record in Turkey: Current History Mag.**, February, 1924.
- LYNCH, Harry Finnis Blossie, **Armenia, Travels and Studies**, vol. II, Longmans, Green and Co. Newyork and Bombay 1901.
- ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", **TODAİE Dergisi**, c. XIV/3, Ankara 1982, s. 87-96.
- ÖKSÜZ, Melek, "Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları", **History Studies**, vol. II/1, 2010, s. 147-187.
- ÖNEY, Celal, "II. Abdülhamid Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Ermeni İsyânlarında Amerikan Misyoner Okullarının Rolü", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir 2010.
- ÖNTUĞ, Mustafa Murat, "Ermeni Mektepleri ve Ulusal Kimlik Oluşumu", **Hoşgörüden Yol Ayırımına Ermeniler**, (yay. haz. M. Metin Hülagu, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), c. III, Erciyes Üniversitesi Yayınlar, Kayseri 2009, s. 263-288.
- ÖZDEMİR, Emin, "Osmanlı Devleti'nde Sağlık Alanında Yapılan

Misyonerlik Faaliyetlerine Bir Örnek: Amerikan Board'un Konya Tıbbi Misyonu”, **History Studies**, vol V/1, January 2013, s. 311-323.

- ÖZDEMİR, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölümler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- ÖZTÜRK, Ayhan, “Amerikan Board’un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devletinde Kurduğu Misyonlar”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 23, 2007/2, s. 63-74.
- **Sadettin Paşa’nın Anıları**, (yay. haz. Sami Önal), Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, “Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet Sorunu”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi**, Samsun 2010.
- SEZER, Ayten, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara Ekim 1999, s. 169-183.
- STRONG, William E., **The Story of the American Board**, The Pilgrim Press, 1910.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **British Documents on Ottoman Armenians**, vol. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **Ermeni Meselesi 1774-2005**, Bilge Yayınevi, Ankara 2007.
- TOZKOPARAN, Neşe, “19. Yüzyılda Van’da Misyoner Örgütleri ve Bu Örgütlerin İhtilalcı Ermeni Hareketlerindeki Rolü”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Van 2007.
- TURAN, Ömer, “Amerikan Misyonerlerinden E. Smith ve H. G. O. Dwigth’e Göre 1830-1831 Yıllarında Ermeniler”, **Ermeni Soykırımı İddiaları-Yanlış Hesap Talat ve Tehcirden Dönünce**, (der. Mustafa Çalık), Ankara 2006.
- USSHER, Clarence D.-Grace H. Knapp, **An American Physicial in Turkey, a Narrative of Adventure in Peace and in War**, Boston and

New York Houghton Mifflin Company, The University Press Cambridge 1917.

- YÜCEL, İdris, “Anadolu’daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2011.
- YÜCEL, İdris, “Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board’ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilâtlanması”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kayseri 2005.

EKLER

Ek 1: Van Amerikan Hastanesi

Kaynak: C. D. Ussher; G. H. Knapp, *An American Physicial in Turkey*, s. 89.

Ek 2: Rus Bombardımanı Sonrası Hastanenin Durumu

Kaynak: C. D. Ussher; G. H. Knapp, *An American Physicial in Turkey*, s. 89.